

Марина Баришполець (Лобода),

к.і.н., н.с., Інститут історії України НАН України,
(Київ) Україна, maryna.loboda@gmail.com

Мирослава Смольницька,

к.і.н., с.н.с., Інститут історії України НАН України,
(Київ) Україна, smol78@ukr.net

СІЛЬСЬКИЙ СОЦІУМ: ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

**(на прикладі дослідження історії громади
Головурівської сільської ради в 1941–1943 рр.)**

У статті висвітлюються проблеми воєнного повсякдення, з якими довелося зіткнутися жителям сіл Головурів, Кийлів, Рудяків Київської області в 1941–1943 рр. Автори привертають увагу до трансформацій сільського соціуму, що відбулися під впливом переходу від мирної життєдіяльності до умов воєнного часу. У дослідженні використано усні свідчення місцевих жителів, які були очевидцями минулих подій.

Ключові слова: Друга світова війна, сільський соціум, повсякдення, Головурівська сільська рада, усна історія.

Напрацювання дослідників з історії України періоду Другої світової війни характеризуються різноплановою тематикою та широким спектром методологічних підходів. У публікаціях радянського часу актуалізовано акценти на формуванні спільного досвіду про тяжкість втрат, про героїку захисників, про участь у війні молоді, й прикладенні великих зусиль для відбудови, про злочинну діяльність ворожої армії та окупаційної влади. З проголошенням незалежності України відбулося чимало змін, що зумовили появу можливостей до оприлюднення пласту маловідомої та секретної інформації про події, які залишалися за лаштунками офіційного дискурсу радянської влади. Більшість сучасних наукових праць присвячені соціальним аспектам минулого. Спостерігаються тенденції до зростання чисельності тем, об'єктами вивчення яких є невеликі групи, а предметом — виміри повсякденного життя в той чи інший історичний період. Як результат, з початку 1990-х рр. коло розроблюваних тем значно поповнено, розширено можливості для більш детального відтворення усіх процесів, що відбувалися в період війни. Втім, ще недостатньо опрацьовано залишається ніша з виявлення локального досвіду мешканців різноманітних населених пунктів України.

Актуальність даних досліджень є безперечною, оскільки кроки, застосовані з метою заповнення наявних лакун у висвітленні становища окремих груп населення в період 1941–1945 рр., сприяють більш повному відтворенню соціальної палітри війни.

У даній публікації автори ставлять перед собою завдання: проаналізувати досвід воєнного повсякдення мешканців з сіл Гологурів, Кийлів, Рудяків (територія останнього на початку 1970-х рр. затоплена Канівським водосховищем) Київської області. Так склалося історично, що жителі цих населених пунктів у повоєнний час стали основою сучасної територіальної громади — Гологурівська сільська рада.

Період Другої світової війни — це фактично стиснений в доволі невеликому проміжку часу процес динамічних змін, які охоплювали усі сфери людської життєдіяльності, миттєво трансформувалися і мали свої специфічні особливості, прояв яких залежав від різних умов, наприклад, від територіального розташування. Величезний пласт історіографії Другої світової війни підтверджує: представники з різних регіонів України обирали власні стратегії виживання в складних умовах, у чомусь подібні, у чомусь відмінні.

Оцінка перебігу подій у 1941–1945 рр. у межах Бориспільщини дозволяє нам виокремити основні етапи, від яких залежали зміни повсякденних практик населення: звістка про війну й мобілізація до лав Червоної армії; за кілька тижнів евакуація та відступ радянських військ; перебування під нацистською окупацією; вигнання німецької армії та її союзників з території УРСР і відбудова зруйнованого війною господарства.

Максимально поповнити знання про специфіку переживання повсякдення представниками різних груп, зокрема членами окремих територіальних об'єднань, допомагають усно-історичні джерела. У випадку нашого дослідження — пропонуємо познайомитися з досвідом жителів кількох населених пунктів Київської області.

Червневі дні 1941 р. назавжди вкарбувалися в пам'яті очевидців як початок великої трагедії, про що читаємо на сторінках першої рукописної історії села «Мій рідний край, моя земля»: *«В перші години війни ворог обрушив масові удари з повітря. Фашистські літаки скидали бомби на радянські міста, аеродроми, залізниці. Гологурівці почули розриви бомб на Бориспільському аеродромі. А скоро це було оголошено по радіо»*¹.

Рудяківці (с. Рудяків розміщувалося на берегах Дніпра) світанок 22 червня зустріли, спостерігаючи за кривою загравою та гуркотом від бомбардувань. *«Чуєм. Чую дак гу-гууу!.. Я батьку кажу: «Що це гуло?»*.

¹ «Мій рідний край, моя земля». Історія с. Гологурів, 1974 р. Рукописний альбом // Архів Музею Бойової Слави Гологурівської ЗОШ I–III ст. — Спр. 2, арк. 6.

Ми тоді живо надвір [...] Коли бомблять Київ [...] Стоїмо ми з батьком, коли гууууу! І чорний дим аж хтозна куди. Другий, третій. Я не знаю, вже не щитала скільки. Батько каже: «Почалася війна!». Оце я свідель такий. Почалася війна і це було, це вже розвиднялося, 4 часа точно було»².

Для всього населення країни події 22 червня 1941 р. змінили мирне повсякдення на повсякдення воєнного часу. Вже в перший день війни було проголошено воєнний стан в Українській, Білоруській, Литовській, Латвійській, Естонській, Карело-Фінській РСР, Кримській АРСР та деяких областях Російської РФСР³. Військові ради фронтів, армій, військових округів, а за їх відсутності — вище командування військових з'єднань отримали розширені повноваження для вирішення низки пріоритетних питань, що мали допомогти швидкісній підготовці країни до ведення війни. Всі ці заходи: безперешкодне використання громадян для виконання оборонних робіт, охорони шляхів сполучення, споруд, засобів зв'язку та ін., для участі у боротьбі з пожежами, епідеміями та стихійними лихами; встановлення військово-квартирних зобов'язань з розквартирування військових частин і установ; оголошення трудової й автогужової повинності для військових потреб; вилучення транспортних засобів та іншого майна для потреб оборони та ін.⁴ — є свідченням того, як керівництво держави швидкими темпами окреслювало для суспільства відмінні від мирного життя стратегії планування майбутнього.

Наймасштабніше проявилися заходи з миттєвої мобілізації чоловіків до лав Червоної армії. Згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про мобілізацію військовозобов'язаних» від 22 червня 1941 р., цей процес розпочався 23 червня 1941 р. Відповідно до встановленого вікового цензу — спочатку забирали усіх військовозобов'язаних, народжених у період з 1905 по 1918 рр. включно⁵. Через 48 днів, 10 серпня 1941 р., було ого-

² Спогади Бабенко Анастасії Остапівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіо-запис, 22.04.2017, с. Гологурів // Особистий архів Барішполец М.К.

³ Указ Президии Верховного Совета СССР об объявлении в отдельных местностях СССР военного положения. 22 июня 1941 г. // Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 2. Кн. 1. Начало. 22 июня — 31 августа 1941 года. — М.: Русь, 2000. — С. 7.

⁴ Указ Президиума Верховного Совета СССР о военном положении. 22 июня 1941 г. // Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Т. 2. Кн. 1. Начало. 22 июня — 31 августа 1941 года. — М.: Русь, 2000. — С. 5–7.

⁵ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. — Ф. 8А, оп. 2729, д. 4, л. 2.

лошено другу загальну мобілізацію. Згідно неї — під призов потрапили чоловіки 1904–1919 рр. народження⁶.

Шляхи потрапляння чоловіків на фронт із досліджуваних населених пунктів були схожими. Наразі, за зведеними підрахунками імен учасників Другої світової війни, уродженців та призовників з сіл Гологурів, Кийлів, Рудяків, нараховується близько 900 осіб⁷.

У передніх рядах зіткнення з ворогом опинилися юнаки 1919–1922 рр. народження, які на момент початку війни вже перебували на військовій службі.

Участь у воєнних діях ще недавніх строковиків характеризується різним географічним розташуванням, а саме: Прибалтійський, Західний, Сталінградський фронти тощо. Простежується тенденція:

1) чоловіки, які в перші дні та тижні війни знаходилися у військових частинах, віддалених від західного радянського кордону, отримали, внаслідок різних обставин, більше шансів на виживання;

2) військовослужбовці, частини яких базувалися в західних областях України та Білорусії, здебільшого, назавжди у пам'яті своїх рідних залишилися юнаками. Їх біографії часто закінчуються записом — «зник безвісти». Відомості про цих хлопців, за офіційними даними були втрачені в червні–липні 1941 р., і, як правило, не зазнали змін у повоєнний час. Лише в окремих випадках означений статус «зник безвісти» доповнювався інформацією про потрапляння в німецький полон і смерть у нацистських таборах.

У списку тих, хто не повернувся додому з війни рахуються також чоловіки, яких наприкінці весни — на початку літа 1941 р. направили на військові збори⁸: *«забрали на 45 суток таких молодих, що по двоє діток їх було, оженились недавно. Із нашого кутка, кажеться [...] п'ять душ. І так вони не повернулись ні один»*⁹.

⁶ Рибченко Л. Радянські військові мобілізації на території України у 1941–1945 рр. // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. У двох книгах. / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова колегії), Г.В. Боряк та ін. Книга перша. — К., 2011. — С. 304.

⁷ Зведений біографічний довідник учасників Другої світової війни, які були уродженцями та призовниками з сіл Гологурів, Кийлів, Рудяків, Бориспільського р-ну Київської області // Особистий архів Баришполец М.К., Смольницької М.К.

⁸ У зв'язку з наростанням військової загрози від фашистської Німеччини, в СРСР, для підтримання бойової готовності військ, проводилися військові навчальні збори запасу. В 1941 р. збори припали на травень–червень. Усіх призваних направили на поповнення військ прикордонних західних округів.

⁹ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіо-запис, 22.04.2017, с. Гологурів // Особистий архів Баришполец М.К.

Чоловіків призовного віку та військовозобов'язаних жінок масово викликали в районні військкомати і звідти направляли до діючої армії. Жителі с. Гологурів (Вороньківська сільська рада) та с. Кийлів (Кийлівська сільська рада) підпорядковувалися Бориспільському районному військкомату, а мешканці с. Рудяків (Рудяківська сільська рада) — Ржищівському районному військкомату (далі — РВК). Централізовані заходи з мобілізації як по Бориспільському РВК так і по Ржищівському РВК були проведені в червні–липні 1941 р. У випадках перебування уродженців вище згаданих сіл за межами цих населених пунктів (на роботі, чи навчанні) їх призивали за місцем фактичного перебування.

З моменту, який в людській пам'яті відбився спогадом: *«Батька забрали на війну. Провели його за село»*¹⁰, — практично кожна родина на роки поринала у стан високого емоційного напруження. Як і у випадку з військовими строкової служби, для багатьох сімей останні відомі звістки про місцеперебування родичів, мобілізованих на фронт у перші дні війни, датовані червнем–липнем 1941 р.

Постійне хвилювання за близьких, щоденні тривоги і страх перед невизначеністю супроводжувалися необхідністю пристосовуватись до нових умов. Ганна Гороховська (у дівочтві Довгопостол, у 1941 р. їй виповнилося 14 років) розповідала: *«Без чоловіків їм давалось не легко, та ще й дуже боялися отримати похоронку. Адже своїх чоловіків вони чекали додому живими. Та от, не всі повернулись»*¹¹.

Мобілізаційні заходи, проведені у червні–липні 1941 р. суттєво вплинули на демографічну структуру сільського колективу. Оскільки на фронт забрали чимало чоловіків, відбулися зміни у співвідношенні вікового та гендерного складу населення. Втім, згадані зміни не були остаточними, адже впродовж війни відбувалися події, що призводили як до збільшення чисельності громад, так і до їх скорочення.

Поповнення сільських колективів відбувалося кількома способами.

1) Народження дітей:

гортаючи погосподарські книги повоєнного часу ми маємо можливість спостерігати, що впродовж 1941–1945 рр. було два часові проміжки, які характеризувалися масовим народженням дітей. Обумовлені вони призивом чоловіків у діючу армію під час мобілізацій — у 1941 і 1943 рр.;

¹⁰ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017, с. Гологурів // Особистий архів Баришполец М.К.

¹¹ Спогади про війну Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни, записані в с. Гологурів Бориспільського р-ну Київської обл. 25.05.2017 р., її онуками, учнями Гологурівської ЗОШ І–ІІІ ст. // Архів Музею Бойової Слави Гологурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 28.

2) повернення додому з роботи, навчання та переїзд до рідні цивільного населення:

— *«Ми кода закончили [Канівську воєнізовану школу медичних сестер. — Авт.] уже бомбили Канів, розбили мост, уже немці. А ми закінчили. Екзамени здавали, уже війна була. А тоді нам сказали: «Їжджайте додому, зберіться». Ну шоб уже собраться, і приїжджать у Канів, і вони нас уже б розприділили. [...] І поїхали ми... додому. А тоді, через тиждень чи шо, німці уже у Каневі. [...] Я була вже в Рудякові. Я ж приїхала додому і вже виїхати не могла. І я осталася»¹²;*

— *«Дядька вже як на фронт забирали, дак дядько їх [дружину з дітьми. — Авт.] привіз, а ми, перед войною жили в Старому, наша сем'я. Дак він привіз їх до нас. А сам пошов воювати»¹³;*

3) повернення додому червоноармійців, фактично новобранців, які змогли уникнути німецького полону, після того, як в перші тижні війни потрапили в оточення, а також, осідання в окупованих селах німісцевих червоноармійців-оточенців:

— *«Ці солдати, що попали в оточення, вони розійшлися по селах і люди їх позабирали. І в нас був»¹⁴. Щоправда, відсоток нових жителів був мізерним: їх швидко вираховували поліцаї, передавали німецькій владі і відправляли до табору військовополонених у м. Бориспіль. «Переховувалися хлопці, і поженилися. Були такі шо і поженилися. Були. От. І діти пооставалися. До, я не знаю, якось, одне время приїхали німці, і поліцаї. [...] Село ото окружили, от, і позабирали цих, хто... оце цих не місцевих, котрі в прийми поприставали ці хлопці. Оціх позабирали. І більше їх ніхто не бачив»¹⁵.*

Поодинокі, але все ж траплялися випадки коли корінним мешканцям, у особі їх представника — старости, вдавалося випросити у німецької адміністрації звільнення з полону деяких радянських військових. Найчастіше згадуваним прикладом вищеописаної ситуації, було надання дозволу залишитися в селі Рудяків військовому лікарю, росіянину Сергію Івановичу Гурову¹⁶.

Зменшення чисельності населення в період німецького панування зумовлювалося наступними чинниками.

¹² Спогади Гуніної (Чумак) Марії Денисівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 25.05.2017, м. Київ // Особистий архів Барішполець М.К.

¹³ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 28.06.2017, с. Голомурів // Особистий архів Барішполець М.К.

¹⁴ Спогади Гуніної (Чумак) Марії Денисівни...

¹⁵ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017...

¹⁶ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

По-перше — це випадки знищення місцевих радянських активістів. Одними з перших, у 1941 р., розстріляли Бобрівника Федота Тарасовича (житель с. Гологурів, голова колгоспу), Григора Пилипа Федоровича (житель с. Гологурів, голова колгоспу), Васильєва Данила Івановича (житель с. Кийлів, голова сільської ради), Козакова Олександра Васильовича (житель с. Кийлів, секретар комсомольської організації), Шолудька Олексія Захаровича (житель с. Кийлів, секретар сільської ради) та ін.¹⁷.

Каральні виїзди німецьких солдат по селах в наступні роки спрямовувалися на виявлення партизан: у с. Гологурів — забрали і розстріляли двох юнаків, які втекли під час набору молоді до Німеччини: *«А їх набори були. Так вини пішли на комісію і вдвох настроїні були тіко не йти. [...] вони ж повернулись, да не додому, а пошли на ліс. [...] і видали наші, видали їх. [...] Міліція¹⁸ з Воронькова, Жереб'ятина із Rogozova на двох хлопців. [...] Поймали. [...] вивезли за Барисполь, вони на себе яму покопали і побили»¹⁹*; в с. Рудяків — до розстрілу засудили тих осіб, рідні яких перебували в місцевому партизанському загоні: *«...Поїхали хлопці. Обидва наші. Поїхали. Ну вони не доїхали до Германії, десть із дороги повтікали. І пошли в ліс. Пошли партізанить. І хто то ж, якась собача душа, доказала. Прийшли, забрали батька і розстріляли»²⁰*.

По-друге — випадки смерті мирного населення, зумовлені воєнними діями²¹.

По-третє — вивезення до Райху значної групи осіб (кінець 1942 — початок 1943 рр.), найчастіше молоді. За попередніми підрахунками на примусові роботи було забрано: з Гологура — 15 осіб, з Кийлова — 27, з Рудякова — 79²².

Повторний процес мобілізації чоловіків до лав Червоної армії, що відбувався під час наступальних операцій радянських військ восени

¹⁷ Архів Гологурівської сільської ради; Зиль А.С. Бориспільщина в роки війни: документальна розповідь / А.С. Зиль. — К.: Вид-во «Харпер». — С. 32–33.

¹⁸ Поліція.

¹⁹ Спогади Яцик (Смусь) Катерини Андріївни (місце народження с. Гологурів). — Аудіозапис, 7.06.2017, с. Гологурів // Особистий архів Баришполець М.К.

²⁰ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

²¹ Спогади Карабанцевої Марії Петрівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, с. Гологурів // Особистий архів Петренко Вікторії Володимирівни, сформований в с. Гологурів в рамках звіту по діалектичній практиці 2010 р. КНУ ім. Т.Шевченка; Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017... та ін.

²² Підраховано за: Погосподарські книги сіл Гологурів, Кийлів, Рудяків // Архів Гологурівської сільської ради; Державний архів Київської області (далі — ДАКО). — Картотека репатрійованих жителів Київської області; Архівний відділ Бориспільської РДА. — Списки розстріляних громадян Бориспільського р-ну Київської області.

1943 р., та планові набори молоді на службу в армію в 1944–1945 рр. — призвели до чергового зменшення чисельності населення.

Загалом, у 1944 та 1945 рр. демографічний стан сіл Гологурів, Кийлів, Рудяків порівняно з зафіксованими передвоєнним переписом показниками, характеризувався ще більшими деформаціями. Для довідки: за переписом населення 1939 р. на вище зазначених територіях нараховувалося 3410 жителів: у Гологурові — 660, у Кийлові — 1211, у Рудякові — 1539²³. З них на війну пішли близько 900 осіб, розстріляли — наразі встановлено злочинні дії влади щодо 12 осіб (припускаємо, що ця кількість не є остаточною), вивезли на примусові роботи — 121 особу.

Таким чином, кількість мешканців у досліджуваних населених пунктах скоротилася більш як на 1000 осіб, що становить близько 30 відсотків. У результаті масового вибуття з зазначеної території чоловіків і молоді, склалася ситуація, коли основним дієздатним ядром сільських громад стали жінки, діти, люди похилого віку.

Під час війни соціум зазнав різнопланових трансформацій, які змінювали повсякденну життєдіяльність кожного члена суспільства. Найпершого впливу відчували ті представники сільської громади, які миттєво стали військовозобов'язаними й, відповідно, військовими. У наступні роки воєнна дійсність змусила їх опановувати численні ролі, нетипові для мирного життя: червоноармійці, червонофлотці, партизани, рядові, офіцери; зниклі безвісти, військовополонені, репатрійовані; стрільці, танкісти, льотчики, кухарі, понтонери, листоноші, слюсарі та ін.; інваліди, демобілізовані, ветерани; орденоносці; дезертири²⁴.

Освоювати нові ролі доводилося й решті членам сільських колективів. Оскільки з перших місяців війни багато батьків втратили синів, дружини — чоловіків, діти — батьків, змінювалися характеристики громад за такими ознаками як зростання чисельності вдів, напівсиріт-дітей і фактично сиріт-батьків. У воєнні роки виокремилася ще одна група дітей-сиріт — це новонароджені 1941–1943 рр., батьки яких були мобілізовані в Червону армію в 1941 р. та в 1943 р. і загинули на фронті так ніколи й не дізнавшись, що захищали не лише Батьківщину, батьків, дружину, а й ще не народжену дитину²⁵.

²³ Список населенных мест с указанием численности населения по Киевской области (форма № 3). — Киев, 1939. — С. 28, 29, 159.

²⁴ Висновки зроблено за: Зведений біографічний довідник учасників Другої світової війни, які були уродженцями та призовниками з сіл Гологурів, Кийлів, Рудяків Бориспільського р-ну Київської області // Особистий архів Баришполець М.К., Смольницької М.К.

²⁵ Висновки зроблено за: Погосподарські книги сіл Гологурів, Кийлів, Рудяків // Архів Гологурівської сільської ради.

Перехід до воєнної дійсності породжував необхідність вносити зміни в систему господарювання як індивідуального, так і колективного. В результаті перерозподілу трудових обов'язків, що виконувалися чоловіками у довоєнний час, модифікувався характер сімейного підпорядкування в межах родини. Тобто, за відсутності старшого чоловіка, обов'язки голови родини перебирала на себе найстарша жінка²⁶. Миттєво дорослішали підлітки, оскільки, на них збільшувалося навантаження у виконанні господарських справ. Жителька с. Рудяків Ганна Гороховська згадувала, що після того як забрали на війну батька, умови життя родини погіршилися, адже, за відсутності чоловіків, вся важка робота лягала на жіночі та дитячі плечі²⁷. Подібну ситуацію підтверджують й інші респонденти з досліджуваних нами сіл.

Повсякденне життя сільського соціуму в період війни було різноплановим і часто насичене подіями, які загострювали сприйняття воєнної буденності. В той час, коли забрали мобілізованих чоловіків, решта представників сільських громад, які на початок війни територіально знаходилися за кілька сотень кілометрів від лінії фронту, також миттєво зазнали впливів нової, нетипової для мирного буття, дійсності. Окрім традиційного навантаження в домашньому та колгоспному господарствах вони перекваліфіковувалися на виконання робіт, що проводилися з метою підготовки території своєї малої Батьківщини до оборони від ворога.

Узагальнивши спогади очевидців²⁸ і місцевий джерельний матеріал²⁹ пропонуємо ознайомитися з найчастіше згадуваними сюжетними лініями, які відтворюють особливості перебігу повсякдення в досліджуваному сільському соціумі в перші місяці війни.

1) Після того як чоловіків забрали на війну почали проявлятися тенденції до зростання чисельності неповних родин. Умовно, осіб, які залишалися господарювати в межах власних хат, можна згрупувати за наступними ознаками:

– молоді жінки (щойно заміжні, інколи вагітні), або молоді матері, які мали 1-2 малолітні дитини (інколи вагітні);

²⁶ Статус «голова дому» в сільських колективах мав офіційний характер. Він фіксувався у Погосподарських книгах. З поверненням чоловіків, їх знову автоматично зараховували «головою дому». Див: Погосподарська книга 1944–1946 р. (Рудяків); Похозайственна книга за 1944–1946 г. (Килюво); Погосподарська книга основних виробничих показників господарств колгоспників 1947–1949 рр. (Головурів).

²⁷ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017, 10.08.2017, с. Головурів // Особистий архів Барішполець М.К.

²⁸ У статті аналізується понад 20 спогадів-інтерв'ю, зібраних авторами.

²⁹ Документи з: Архів Музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст.; Архів Головурівської сільської Ради; Архівний відділ Бориспільської РДА.

- багатодітні жінки-матері середнього віку (інколи вагітні);
- жінки-матері старшого віку – на фронт у них забрали не тільки чоловіків, а й старших синів;
- подружжя, діти якого були мобілізовані до Червоної армії;
- діти-напівсироти — на фронт забрали батька, і головою родини залишалася старша дитина.

Слід мати на увазі, що в більшості випадків наведені вище приклади – варіативні, оскільки часто разом проживали і вели спільне господарство представники кількох поколінь. Повними залишалися сім'ї у тому разі, коли чоловіки не підпадали під мобілізаційний ценз (з даної місцевості у 1941 р. в першу чергу призвали осіб 1905–1918 р.н.), або ж мали суттєві підстави не бути забраними на фронт: через хворобу, чи з огляду на виконання якогось державного завдання (як наприклад, евакуація колгоспної худоби у східні області України).

2) Робота в домашньому господарстві в перші воєнні місяці була націлена на заготівлю з перспективами виживання в умовах тривалого періоду окупації. Селяни збирали врожаї як на городах, так і на колгоспних полях: *«У нас ... площі накидали. Матері й мені ланку. Просо... Я те просо виполола, вижала і в копи склала. Ото ж війна почалась. Ну розрішили: “Чия ланка забирайте”. [...] Тож там чую люди собірають, бо такий же приказ “заберайте просо”»*³⁰. За відсутності чоловіків навантаження ставало в кілька разів більшим. Та ще й з огляду на близькість лінії фронту, працювати доводилося під розривами снарядів: *«Осьо снаряд з Стайок. [...] Уже осколком одну, попало в плече, дівчину. [...] А він як летів, так ми під воза з матір'ю поховались, да сиділи, а тоді перестало, так ми живо додому»*³¹.

Хто був спритніший, по-можливості, запасався реманентом з колгоспного двору. Про це свідчать записи з протоколів колгоспних зборів 1944–1945 рр. Згідно обговорень: втрата частини інвентарю відбувалася не через німців, а силами місцевих селян³².

Найчастіше згадуваними прикладами ведення господарювання часів війни, були факти привласнення худоби. У період швидкого просування німецьких військ і, відповідно, відступу червоноармійців, проводилися централізовані заходи з підготовки території до вступу ворога таким чином, щоб йому мало що вдалося захопити. Із досліджуваної нами сільської місцевості переміщенню підлягало поголів'я худоби: корови, коні.

³⁰ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

³¹ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

³² Книги протоколів загальних зборів колгоспників і засідань правління колгоспів 1944–1945 рр. сс. Кийлів, Рудяків // Архівний відділ Бориспільської РДА.

«Батько [...] з Західної прийшов [на початку мобілізації по роботі перебував в Західній Україні. — Авт.], а тоді погнав скот на Росію [...] туди скоту стільки нашого одігнали. [...] У колгоспах було стільки худоби. До ото назначили батька й тих, ото вони одігнали»³³.

У ході цих евакуаційних заходів від табунів відставали окремі тварини. Місцеве населення у випадку виявлення такої худоби — розбирало її по своїх домашніх господарствах:

– *«Як війна почалася, то свої городи обробляли. У нас городи були. [...] Під час війни було: бродячі і корови ходили, і коні ходили. Ну в нас своя корова була своя, а коня ми поймали, да конем обробляли все на городах»³⁴.*

– *«Люди коні ловили. Так мені батько, ще хоть і больний був каже, — «Як хоч, іди, поймай». Так я пошла на луг, поймала коника. І то батько воза настроїв старенький. І так я дрова було возила ним. І корови так само гнали»³⁵.*

3) Підготовку до оборони, здебільшого, представники досліджуваних населених пунктів, запам'ятали як важку працю з риття окопів. Ці роботи проводилися централізовано — чітко визначалося місце та організовувалися набори груп виконавців:

– *«Наприкінці липня нас возили на окопи до Кийлова. [...] Кожному була відміряна норма ґрунту, в кубометрах, які потрібно «видати на гора». Очі заливав піт, на руках пекли мозолі, але норму виконували. [...] Працювали ми тут днів десять, а потім повернулися додому»³⁶.*

– *«Протитанковий ход звався. [...] Над Дніпром копали через усе. По всьому Дніпрі отако чи скільки там. Два метри в глиб, два метри в шир і в глиб. І то така норма ото викопай за день»³⁷ (респондентка розповідає про досвід копання окопів в с. Рудяків).*

– *«Батька [житель с. Гологурів. — Авт.] забрали окопи копать на лузі. Там де за Вороньковом, там луг [...] як оце на Кілов їхати туди. [...] Вони чередувалися там вночі: которий там, скільки там душ прибіжить додому, довідається до своєї сім'ї...»³⁸.*

Виконання робіт з риття окопів було не тільки фізично складною справою, а й небезпечною, особливо напередодні вступу німців: *«Вдень*

³³ Спогади Яцик (Смусь) Катерини Андріївни...

³⁴ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017...

³⁵ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

³⁶ Зиль А.С. Бориспільщина в роки війни... — С. 11.

³⁷ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

³⁸ Спогади Залізняк (Кислої) Марії Дем'янівни (місце народження с. Гологурів). — Аудіозапис, 29.03.2017, с. Гологурів // Особистий архів Барішполець М.К.

вони копали там, а їх забрали, вдень. Батько так і не приїхав. І ми його не бачили, і я його не знаю. [...] Забрали їх і погнали їх. Вже вступили німці [...] Гнали їх німці, гнали їх із цими, оружонні з собаками»³⁹.

З моменту вторгнення німецьких військ на територію УРСР, її загарбання й окупація просувалися швидкими темпами: 19 вересня 1941 р. ворог вступив до Києва і наступного дня рушив по населених пунктах Бориспільщини.

Оборона Бориспільського району, відступ Червоної армії, швидке просування ворожих військ супроводжувалися руйнацією та численними жертвами. Неодноразово місцеві краєзнавці нагадують про трагічне минуле, спонукаючи таким чином не забувати героїв та пам'ятати про лихоліття війни. Завдяки їх зусиллям не втрачено знання про бомбардування Бориспільського аеродрому 25 червня 1941 р.; бойові вильоти 315-го розвідувально-авіаційного полку Південно-Західного фронту, що у липні–серпні 1941 р. здійснювалися з Бориспільського аеродрому⁴⁰; про відступ воїнів 4-ої дивізії НКВС: відзначилися героїчними боями з ворогом біля м. Бориспіль, с. Рогозів, с. Старе, та моряків Дніпровської флотилії, які прикривали відхід сухопутних військ⁴¹; про наступ німецьких військ на Бориспіль і випадки звірств над цивільним населенням⁴²; про потрапляння радянських військ в оточення — наслідками якого ставали смерть або полон чималої кількості червоноармійців⁴³.

Численні події часів німецької окупації не були тотожними у сприйнятті їх місцевими мешканцями. Навіть, на прикладі вибірки з трьох населених пунктів, які розташовані неподалік один від одного, ми можемо констатувати у досвіді жителів означених сіл відмінні практики переживання війни в періоди: відступу радянських військ і, відповідно, вступу ворожих (вересень 1941 р.); діяльності окупаційної влади (вере-

³⁹ Спогади Залізняка (Кислої) Марії Дем'янівни...

⁴⁰ Бориспільщина — край добра і любові /А. Зиль, О. Малишевська. — Київ: Скай Хорс, 2013. — С. 238; Трудова слава. — 1983. — 9 травня; *Зиль А.С.* Бориспільщина в роки війни... — С. 12–13.

⁴¹ Бориспільщина — край добра і любові... — С. 238; *Зиль А.* Вічне полум'я подвигу // Трудова слава. — 1981. — 25, 29 липня; 5, 7, 8 серпня; *Його ж:* Бориспільщина в роки війни... — С. 13, 14, 16.

⁴² *Зиль А.С.* Бориспільщина в роки війни... — С. 17.

⁴³ Бориспільщина – край добра і любові... — С. 239–240; Трудова слава. — 1980. — 19 листопада; *Пекаровський М.П.* Мистецтво, народжене в боях // Мистецтво. — К., 1966. — С. 96; *Млинченко К.* Бориспіль у біографії Олекси Десняка // Трудова слава. — 1984. — 20 березня; Київ у дні фашистської навали. За документами радянських спецслужб. — Київ–Львів, 2003. — С. 279; Дневник немецкого ефрейтора, позже унтер-офицера Ойгена Зайбольда // Отечественные архивы. — М., 2008. — № 3. — С. 88.

сень 1941 — вересень 1943 рр.); вигнання німців з окупованої території і підготовки плацдарму до форсування Дніпра (вересень—листопад 1943 р.).

Така ситуація визначається наявністю чи відсутністю низки умов: особливості природного ландшафту (близькість річок, лісові масиви), територіальне розміщення по відношенню до найближчого адміністративного центру (ступінь віддаленості від основних шляхопроводів, можливості використовувати населений пункт як адміністративний осередок), стратегічне значення території та навколишніх природних об'єктів при плануванні бойових операцій. Таким чином, одні й ті ж події і явища воєнного часу в пам'яті представників різних сільських громад можуть бути представлені відмінним досвідом.

Зважаючи на те, що села Гологурів, Кийлів, Рудяків знаходилися обабіч основного шляху відступу радянських військ та наступу німецьких, жителям даної місцевості пощастило уникнути жахів, з якими зіткнулися мешканці територій, які потрапили в епіцентр ведення бойових дій. Утім, відсутність гострих протистоянь з окупантами, в межах досліджуваних населених пунктів, не відміння наявності в колективному досвіді селян практики переживання різноманітних, менш масштабних подій, характерних для воєнного повсякдення.

Спогади ілюструють як очевидці спостерігали за розпорошеним відступом червоноармійців. Коли військові частини Червоної армії були розбиті під натиском ворога, солдати невеликими групами відступали через навколишні села. Проте, подібна тактика ще не гарантувала вдалих можливостей для уникнення полону, оскільки не всі з них могли встигнути сховатися у лісових масивах. Зокрема, відступ радянських військових, у пам'яті селян, відбився наступними фрагментами:

— *«Так як ото мурашки йшли. Як мурашки йшли. А їх же забірали. Їх же забірали. Ну шо ж вони йшли, а їх забірали»*⁴⁴ (с. Рудяків, Г. Гороховська);

— *«А було мати як спече це хліба. Солдатики йдуть. Да винесе в мисці, до по такенькому кусочку дай діляться бідні. Той в одному чоботі йде. Той тряпкою якоюсь як-нібудь замотана нога. Шкутильгають. Як вони бідні йшли. Йшло, відімо й невідімо, скільки їх йшло провз нас. Дорога якраз провз нас була. Немона його передасть. Як воно больно було [...] Да всі молодісінькі»*⁴⁵ (с. Рудяків, К. Форостянко);

⁴⁴ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017...

⁴⁵ Спогади Форостянко Катерини Андріївни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис // Особистий архів Петренко Вікторії Володимирівни, сформований в с. Гологурів в рамках звіту по діалектичній практиці 2010 р. КНУ ім. Т. Шевченка.

– «*Мати, тес, вранці повставали, ой воєнних повно, а дощ ліпить. А дощі ішли тоді, як війна була, страшне, а їх у погрібничку повно набилось. Вони на матір: «Гьотю дайте що надіть». Вони ж мокрі... Із десяток напхато там. Да вони мокрі... Це ж уранці зразу тіко вибрались од нас, чи вони дійшли до лісу чи ні, і німці стали їхати на велосипедах, а тоді підводи»⁴⁶ (с. Головурів, К. Яцик).*

Узагальнені дані з опрацьованих документів і матеріалів⁴⁷ інформують про варіативність наслідків потрапляння в полон колишніх військових Червоної армії, частини якої були знищені німецькою армією в 1941 р. Найчастіше подальші життєві практики ще недавніх червоноармійців реалізовувалися за кількома схожими сценаріями:

- військовий полон і смерть у ньому;
- військовий полон і втеча з нього;
- військовий полон і, рідко, викуп з нього;
- повернення додому, на окуповану територію, шляхом реалізації можливостей уникнення полону, чи втечі з нього;
- військовий полон і репатріація;
- вихід з оточення і приєднання до інших військових частин Червоної армії;
- приєднання до діяльності місцевих партизанських загонів;
- осідання «в прийми» на постійне місце проживання на окупованій території та створення нових родинних стосунків.

Головурівці, яким вдалося вирватися з полону розповідали: «*Держали їх там у сараї. Такого не давали не їсти не пить нічого. От вони багато померли їх, багато значить їх уже таких, що пухлі ноги були [...] Гнали їх [...] йдеш, ідеш, а внав, той що ноги припухші — прибили по дорозі. Застрелив. Пішли далі»⁴⁸.*

На момент ув'язнення, фактично, втеча або смерть — були найближчими реальностями. Втім, військовополонені, у разі наявності вибору, самостійно моделювали своє майбутнє. Наведемо приклад двох односельців-головурівців, які разом потрапили в неволю.

Один з них запланував втечу: «*Дем'ян, давай тікають, ризкнуть [...] Давай кажє, хоть доб'ють, хоть там десь уб'ють. Щоб вже менше нам*

⁴⁶ Спогади Яцик (Смусь) Катерини Андріївни...

⁴⁷ Узагальнені висновки зроблені на підставі джерел: спогадів місцевих жителів; документів з Архіву Головурівської сільської ради; документів з Архіву Музею бойової слави Головурівської ЗОШ; документів і матеріалів, що стосуються вихідців з сс. Головурів, Київів, Рудяків і розміщені на сайті ОБД «Меморіал» і «Память народа».

⁴⁸ Спогади Залізняка (Кислої) Марії Дем'янівни...

мучиться»⁴⁹. (У результаті — вже з перших зусиль зміг вирватися з полону).

Інший — відмовився навіть спробувати. Мотивацією був не лише хворобливий фізичний стан, а, насамперед, зневіра, що в умовах війни рідні можуть залишатися живими: *«Ні, я вже каже не побіжу, у мене ноги дуже попухли. Я не побіжу. [...] Знаю однак вже моїх нема. Бо вже війна. [...] Досі їх нема там»*⁵⁰. (Тривалий час вважався зниклим безвісти з 1941 р. Наразі, за документами, можна припустити, що все таки також зміг уникнути неволі: продовжував воювати, в 1943 р. був поранений, після госпіталю знову повернувся до лав збройних сил і, в решті, загинув на фронтах війни).

З просуванням через села німецьких військових частин, фактично починався відлік початку періоду ворожої окупації. Місцеві опинялися перед необхідністю вчитись жити в нових умовах. Німців боялися задовго до вступу в населений пункт, оскільки їх стрімкий наступ супроводжувався руйнуваннями та численними жертвами.

У колективній пам'яті вдалося відтворити наступні узагальнення вражень від просування ворожої армії.

До с. Гологурів німці ввійшли трасою Вороньків — Гологурів. Спочатку їхали велосипедисти, за ними — підводи з тачанками. *«А вони ж лисапетами, а тоді у возі. І якраз обоз став біля нас. Їх же тяглося трасця зна скільки. Конський обоз, тачанки такі. І не підводи, а там тачанки»*⁵¹. У той час, коли велосипедисти розвідували дорогу Гологурів — Старе, обоз зробив тимчасову зупинку і солдати розійшлися по подвір'ях. *«Німці дійшли до 5-ї вулиці, зайшли до нас у хату. Батько був раніше в німецькому полоні. Тому міг спілкуватися з ними. Я ж тільки розуміла «Москва, капут...». Батько розповідав, що їхні солдати забрали сірники, тютюн. Тоді німецький начальник наказав внести в хату три мішки сухарів, гороху»*⁵². *«В нас ночви такі здорові стояли. Забрали. Коней годували. [...] А в батька ж пасіка була. Дома 7 вуликів за хатою стояло. Хата стояла там. Так вони: «Меду — дз-з-з». А ми з матір'ю боїмося. Так мати стільники поставила: «Їжте, щоб вас пранці поїли»*⁵³.

Зі свідчень: обоз стояв недовго — доки солдати напували коней, нашвидкуруч перекусили чи запаслися тим, що перше втрапило під руки. Слідом проїхали автомашини: *«тії не спинялися. Не заїжджали»*⁵⁴.

⁴⁹ Спогади Залізняка (Кислої) Марії Дем'янівни...

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Спогади Яцик (Смусь) Катерини Андріївни...

⁵² Архів Музею Бойової Слави Гологурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 28.

⁵³ Спогади Яцик (Смусь) Катерини Андріївни...

⁵⁴ Там само.

Утім, траса Гологурів — Старе не була безпечною для ворога: їх розвідників розстріляли. Гологурівці між собою вирішили, що розстріл вчинили партизани⁵⁵, хоча більш ймовірно припустити, що це могли бути червоноармійці, які, намагаючись вийти з оточення, лісами відступали в бік лінії фронту.

До с. Рудяків німці ввійшли зі сторони с. Стайки: *«Німці були в Стайках: на горі там окопалися [...] ніхто ніякого опору не чинив, не партизани ніхто. То вони, зайшли, переїхали і почали йти облогою так же допустім по ширині скільки могли захватить. Так шириною йшли ну може 100 м може 150 та їх може й більше було. [...] у нас у клуні стояли связісти [...] він руки підняв, здався, бо йому нікуди було діватися вже. І вони добігли сюди до нього, його забрали»*⁵⁶.

Відступ червоноармійців і поява в населених пунктах солдатів ворожої армії стали передвісниками чергових змін, оскільки окупаційна влада, впроваджуючи нацистський режим, заповзято налагоджувала нові форми господарювання у всіх сферах: адміністративній, економічній, культурній, ідеологічній. Віднині, більшість змін, які відбувалися в повсякденному житті мешканців досліджуваних сіл, здійснювалися під керівництвом районних управ Бориспільського та Ржищівського районів. Зокрема в Борисполі про створення основних органів влади, які мали керувати життям району, було оголошено 2 жовтня 1941 р.⁵⁷.

Окупаційна влада ставила за мету: «наполегливо братись до відбудови Нового життя господарчого і культурного»⁵⁸, чи в іншому звучанні: «будувати новий господарський лад, скерований на добробут та поліпшення матеріально-побутових умов»⁵⁹. Для успішної реалізації озвучених планів передбачалося: усунути з району представників радянської державної та партійної еліти; підтримати ті групи населення, які постраждали в умовах попередньої влади; організувати забезпечення всього працюючого населення необхідними продуктами харчування; відбудувати сільське господарство та промисловість; налагодити культурно-побутове та спокійне життя в районі⁶⁰.

На практиці, дії німецької влади з організації життя на окупованих територіях розгорталися за схожими сценаріями, що передбачали в першу чергу ліквідацію будь-яких залишків і проявів радянської системи.

⁵⁵ Архів Музею Бойової Слави Гологурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 28.

⁵⁶ Спогади Черкаса Івана Петровича (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 18.02.2017, с. Гологурів // Особистий архів Барішполець М.К.

⁵⁷ ДАКО. — Ф. Р-2412, оп. 2, спр. 33, арк. 26–27.

⁵⁸ Там само. — Арк. 28.

⁵⁹ Там само. — Спр. 214, арк. 3–3 зв.

⁶⁰ Там само.

Головним адміністративним органом на селі була сільська управа на чолі з старостою. Вона підпорядковувалася районній управі й працювала за її вказівками. У всіх селах району створювали поліцію, підлеглу Районній поліції⁶¹. Для допомоги в роботі сільських старост і поліції в Борисполі та селах організували інститут соцьких і десяцьких. Зокрема, така система діяла в селах Любарці, Вороньків, Рогозів, Глибоке, Старе, Іванків, Дударків, Вишеньки і Гнідин⁶². Староста села і начальник поліції персонально призначали на кожен велику вулицю, або на 2–3 маленьких вулиці соцького, який, в свою чергу, призначав на кожні 10–15 дворів десяцького. Усі вони мали статус адміністративно-поліційних урядовців.

У досліджуваних населених пунктах наявні певні відмінності в організації окупаційною владою сільської адміністрації. У селах Кийлів і Рудяків (порівняно з Головуровом нараховували вдвічі більше жителів, і мали власні сільські ради) — створювалися управи, були призначені старости і поліцаї. Село Головурів не мало власної сільської адміністрації, тому підпорядковувалося управі у Воронькові. Безпосередньо за порядком у селі слідували кілька поліцаїв.

Головурівці згадували: *«В селі німці залишили лише адміністрацію свою, гарнізон же розташований був у м. Борисполі. Була ліквідована сільська рада в селі Воронькові, до якої належав Головурів»*⁶³; або *«Німецька комендатура була розміщена у Воронькові. Німці бували в селі набігами. Керували в основному поліцаї»*⁶⁴; *«Німців в селі було небагато. Наездом. [...] У Воронькові там була їхня контора чи що воно там у них було. Комендатура якась»*⁶⁵.

Одним з найперших завдань, які покладалися на новостворювану сільську адміністрацію: подбати про доставку до Районної поліції і до місцевої Військової німецької комендатури підозрілих осіб, які поселилися на території району після приходу Вермахту; організувати свою роботу таким чином, щоб своєчасно поставляти всю зброю з території своєї дільниці, відслідковувати переховування більшовицьких діячів, партизан, комісарів, російських солдат, які перебували на території району і не були місцевими жителями⁶⁶.

⁶¹ ДАКО. — Ф. Р-2412, оп. 2, спр. 33, арк. 26.

⁶² Там само. — Арк. 29.

⁶³ Архів Музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 2, арк. 7.

⁶⁴ Там само. — Спр. 28.

⁶⁵ Спогади Погорілко Ольги Степанівни (місце народження с. Вороньків). — Аудіо-запис // Особистий архів Петренко Вікторії Володимирівни, сформований в с. Головурів в рамках звіту по діалектичній практиці 2010 р. КНУ ім. Т. Шевченка.

⁶⁶ ДАКО. — Ф. Р-2412, оп. 2, спр. 33, арк. 29.

Виконання цієї настанови в історії населених пунктів Бориспільщини закінчилося знищенням представників радянського активу: голів колгоспу, голів сільських рад, секретарів комсомольської організації та ін. «Всіх їх звозили до Борисполя, до комендатури [...] Ранком їх вивезли за Бориспіль і розстріляли біля силосної траншеї. Тут зупинилося життя багатьох безневинних людей [...] Очевидці розповідають, що земля ворущилася від трупів»⁶⁷.

Головною практикою виживання в цей період було приховування своєї довоєнної громадсько-політичної діяльності. Саме тому, за спогадами: «Коли в село зайшли фашисти документи комсомольців попали»⁶⁸.

Серед інших заходів із знищення будь-яких проявів радянськості були розпорядження щодо вилучення по всіх школах та бібліотеках району ворожо-більшовицької літератури⁶⁹. Втім, жителів досліджуваних нами сіл, ці вказівки не стосувалися, оскільки, як згадують очевидці, функціонування шкіл у даних населених пунктах під час окупації було не ефективним, і швидко припинилось: «І тіко я перейшла у 4-й [клас. — Авт.] і це війна. І всьо. А туди [в школу, яка розпочала своє функціонування в перші місяці окупації. — Авт.] тиждень походила», «Анна унт, Марта бадін» виучила німецьку мову [...] Так я тиждень походила, батько каже не наука...»⁷⁰ (Головурів). «Школа, школа в окупації не діяла»⁷¹ (Кийлів). «Ходили [в школу. — Авт.] як уже відійшов фронт. [...] Тоді ходили. Тоді діти переростки були»⁷² (Рудяків).

В економічній сфері основна діяльність окупаційної влади спрямовувалася на встановлення нових форм господарювання. У сприйнятті місцевих проваджувани заходи коротко характеризувалася тезою: «Земля перебувала під владою гітлерівського військового командування. Колгосп був розпущений»⁷³. Більш інформативно ситуація представлена в «Інструкції врегулювання присадибного користування в межах Бориспільської округи». Згідно неї на базі колишніх колгоспів формувалися громадські господарства. Фактично, вони мали охоплювати «всі селянські двори, що проживали на території Бориспільської округи, незалежно від того чи

⁶⁷ Зиль А.С. Бориспільщина в роки війни... — С. 32.

⁶⁸ Архів музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 5, арк. 10.

⁶⁹ ДАКО. — Ф. 2412, оп. 2, спр. 35, арк. 4.

⁷⁰ Спогади Яцик (Смусь) Катерини Андріївни...

⁷¹ Спогади Руденко Бориса Тимофійовича (місце народження с. Кийлів). — Аудіо-запис, 22.06.2017, с. Головурів // Особистий архів Баришполець М.К.

⁷² Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017...

⁷³ Архів Музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 2, арк. 7.

були вони до приходу німецької армії членами колгоспу, якщо вони працюють по найму на інших роботах, мусять працювати у відповідному селянському господарстві»⁷⁴.

Презентацію своєї діяльності влада систематично проводила на сторінках районної окупаційної преси. Один з таких показових заходів, зокрема, відбувся в Гологурові: «Селяни виселку Гологурів одержали земельні наділи. Передача акту на землю представниками німецької влади проходила в надзвичайно урочистій обстановці. Хлібороби, вітаючи мудре запровадження земельного закону, обіцяють ще краще працювати. [...] право на землю можуть мати лише кращі. За це право треба боротися селянам інших сіл»⁷⁵.

Утім, публікації в газетах не відтворювали дійсності. Реальні заходи влади з упорядкування аграрного сектору реалізовувалися з метою налагодження продовольчого постачання німців за рахунок місцевого ресурсу робочої сили. Зі створенням громадських господарств в селах і встановленням адміністративної верхівки вся наступна діяльність зводилася, в першу чергу, до надання численних розпоряджень відповідальним особам про організацію наборів місцевих мешканців на виконання тих чи інших робіт, необхідних для потреб нової влади. Всі навантаження, виконувані жителями ділилися на кілька груп: сезонні польові (оранка, посів, культивация та ін.), будівництво і ремонт доріг, лісові перевезення, риття окопів, різнопланова виробнича діяльність тощо⁷⁶.

Життя в окупації означало підпорядкувати весь свій побут таким чином, щоб забезпечити обов'язкове виконання вказівок німецької влади. Наприклад, за одним з наказів по Бориспільській окрузі, від 13 квітня 1942 р., читаємо: «Як тільки зійде сніг і стане можливість ходити по полю, все населення, починаючи від 14 років, зобов'язане працювати на полі, в садах та на городах. Робочий день на час весняної сівби, встановлюю від схода до захода сонця з обіднім переривом на 2 години (від 12 до 14 год.). Всякі роз'їзди підводами, крім польових робіт, категорично забороняються. В селян, в яких тягло не буде працювати на сівбі, буде відбиратись тягло і передаватись кращим хліборобам і крім цього будуть притягнуті до відповідальності. На весняній сівбі обов'язково використовуються всі коні, воли та корови, в час весняної сівби [ц]е тяглова сила. [...] При першій можливості виходу в поле, мобілізувати все населення на

⁷⁴ ДАКО. — Ф. Р-2191, оп. 1, спр. 1, арк. 205.

⁷⁵ Зиль А.С. Бориспільщина в роки війни... — С. 46.

⁷⁶ ДАКО. — Ф. Р-2191, оп. 1, спр. 6, арк. 4.

очистку полів від всіх бур'янів та остатків токовищ, а також площу, де працювали комбайни від соломи. [...]»⁷⁷.

Результати виконання сезонних польових робіт контролювалися представниками німецької адміністрації: *«Наездом приїде, перевірить, щоб по-полоте і пороблене було, такий був порядок. Щось не так, дак кнотом отпоре. Да й поїхав»*⁷⁸.

Інформація про заходи з використання усіх придатних трудових ресурсів на численних, пріоритетних для окупаційної влади, виробництвах міститься у більшості спогадів респондентів з Головурова, Кийлова, Рудякова.

Зокрема, цивільне населення працювало на роботах в полі, на цукровому заводі, на будівництві доріг тощо. Молодь села гонили на дороги (розчищати від снігу), найчастіше — на трасу за село Рогозів⁷⁹. *«Оце в 41-му сильна така снігова зима була, стільки снігу було. І оце із Старого аж у Борисполь руками люди прокидали дорогу. Руками [...] Не можна щоб це, кидаєш, да утомився, да присісти. Не можна. Роботай і всьо. Не хочеш работать — так получиш зараз [...] Прокідали вручну, ніякої ж техніки так щоб прогортали дорогу чи шо небудь. Не було нічого. А це вручну прокидали дорогу»*⁸⁰.

У літній період — змушували працювати на цегляному заводі в с. Стайки: *«вагонетки тягали з кирпичом, все важко получалось»*, та на торфорозробках в с. Старе: *«Ідемо з дому в два часа ночі, лісом 12 км іти, а тоді вдень тягаєш тії вагонетки з сирим торфом. Ой! Як хочеш ночуй, так там зброд такий, хочеш додому йди»*⁸¹.

Відомо про залучення до робіт і радянських військовополонених: полонені збирали мерзлі цукрові буряки, виконували інші важкі роботи; тримали їх в колгоспному погребі.

Зважаючи, що основою виживання в селянській родині було успішне ведення власного господарства, вільний від виконання німецьких вказівок час, місцеві жителі використовували для виробничої діяльності, основу якої складали городництво і тваринництво. *«[Городи. — Авт.] обробляли. Багато ж такого, що було, то копали, багато таких, що орали. Орали ж волами орали. [...] Те тому виоре, те тому»*⁸², а також доглядали худобу. Найвна у власності худоба мала подвійне призначення: по-перше — була

⁷⁷ ДАКО. — Ф. Р-2412, оп. 2, спр. 34, арк. 1.

⁷⁸ Спогади Погорілко Ольги Степанівни...

⁷⁹ Архів Музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 28.

⁸⁰ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

⁸¹ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

⁸² Спогади Залізняка (Кислої) Марії Дем'янівни (місце народження с. Головурів). — Аудіозапис, 29.03.2017...

гарантом безпеки родини від нестатків і голоду; по-друге — зобов'язувала її власників не уникати участі в обробітку громадського господарства.

З огляду на те, що досліджувані населені пункти знаходилися обабіч місць розквартирування німецьких солдат, селянські господарства не зазнавали руйнувань. У більшості спогадів респондентів відсутні скарги на німців про спричинення ними матеріальних втрат індивідуальному майну безпосередньо під час окупації. *«Німці були. Були. У школі... У школі... Но такі, що ходили по селу і шкоди нікому не зробили. І оце прийдуть до нас і “яйка, млеко”... Люди давали і вони не робили шкоди...»*⁸³.

Означена ситуація в досліджуваних селах не була типовою для всього періоду окупації. У спогадах про минуле міститься також інформація протилежного змісту: *«[...] телиця у нас така була, що скоро коровою буде, дак німці забрали у нас ту телицю»*⁸⁴ (с. Рудяків). Для розуміння: наведена подія відбувалася незадовго до наближення радянських військ, і мала швидше епізодичний характер. Натомість, критичним становище, із знищення домашньої худоби, виявилось в тих сусідніх селах, які восени 1943 р. кілька тижнів знаходилися на передовій лінії фронту. *«Дак там познищували же корів. І німці там стояли. У нас же німці не жили, а там німці стояли... Там же німці пройшли, де ж ті корови будуть? Бо там же німці пройшли...»*⁸⁵.

Реальність матеріальних втрат у повсякденному житті не залежала виключно від загарбницьких дій окупаційної влади. Серед свідчень старожилів є згадки про такі факти вилучення з індивідуальних господарств свійської худоби (свиней, корови), що спричинялися чи то партизанами, чи то мародерами⁸⁶.

Загалом, за спогадами, більшої шкоди завдавали не самі німці, а земляки, які перекваліфіковувалися в пособників і виконавців волі окупаційної влади. Щоправда, люди розрізняли тих, хто по можливості стримував тиск районної адміністрації і не поспішав їй доносити про випадки порушень і саботажів, і, відповідно, акцентували увагу на жорстокості та прагненні інших вислужитися. Особливо негативно оцінювали їх участь в наборах молоді на роботи до Райху.

Джерельна база про використання німецькою владою місцевого населення окупованих територій для поповнення ресурсів на теренах Німеч-

⁸³ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

⁸⁴ Спогади Карбанцевої Марії Петрівни...

⁸⁵ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

⁸⁶ Спогади Короби Ольги Миколаївни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 19.02.2017, с. Головерів // Особистий архів Баришполець М.К.

чини може бути доповнена життєвим досвідом жителів сучасної Головурівської сільської ради.

У 1942 — навесні 1943 рр. «молодь масово вивозили на примусові роботи»⁸⁷. Фактично результативність наборів залежала від активного вислужування місцевих поліцаїв: саме вони відслідковували наявність юнаків і дівчат, яких можна відправляти до Райху, ловили їх, в т.ч. не гребували шантажувати родичів, і передавали німцям⁸⁸. Як уже згадували, з Головурова забрали 15 осіб, оскільки село в той час було малочисельним, з Кийлова — понад 20, з Рудякова — 79. У скарбниці пам'яті жителів цих сіл зберігаються різнопланові життєві історії остарбайтерів, які потрапляли в німецьку неволю не лише з досліджуваних населених пунктів. Вони інформують про наявність вікового цензу під час відбору робочої сили, наводять приклади вдалих втеч і покарань в разі неспроможності їх реалізувати, відтворюють основні фрагменти повсякдення (зокрема умови перебування та праці), розповідають про ставлення до бранців з боку представників різних верств німецького суспільства.

Згідно спогадів, насамперед забирали хлопців і дівчат: «Я на той час вже була заміжжю [...], а одружених не вивозили»⁸⁹; «Виништурували. Люди ж ховалися. Виништурували, де кого поймали»⁹⁰; «Ловили! Ну повизначили, так люди ховалися. По селі не можна ж було ходити, бо поліцаї скрізь хаплять і туди»⁹¹; «І вобщє в селі де хлопець чи дівчина з молоді оце, дак не ночували, не потикались додому, ховалися скрізь, щоб не поймали на Германію не одправили»⁹².

Намагаючись уникнути вивезення, незгодні підкоритися застосовували по-можливості різні стратегії. Найчастіше — переховувалися в лісі. «У Воронькові село більше, так там більше виходило забирали. Ну, а наші тікали. Ото по лісам. Нас ото спасали цієї шо ліса. [...] Так виховували дітей своїх щоб не попали на Германію»⁹³, — розповідала жителька с. Головурів. Серед інших способів уберегтися від трудових наборів були: переїзд у сусідні села до родичів, втеча на шляху слідування⁹⁴.

Щоправда запобіжні дії не завжди були вдалими.

⁸⁷ Архів Музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 28.

⁸⁸ Аудіоспогади жителів села Головурів Бориспільського району Київської області // Особистий архів Барішполец М.К.; Архів Музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 12.

⁸⁹ Архів Музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 28.

⁹⁰ Спогади Руденко Бориса Тимофійовича...

⁹¹ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

⁹² Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

⁹³ Спогади Залізняк (Кислої) Марії Дем'янівни...

⁹⁴ Аудіоспогади жителів села Головурів Бориспільського району Київської області // Особистий архів Барішполец М.К.

По-перше — постійно переховуватися за межами дому було надзвичайно складно, особливо у зимово-весняний період. І, відповідно, поліцаї це розуміли і відслідковували факти навідування молоді додому. *«Ще не розтав лід. Прийшов Іван звечора додому і каже: «Оце хай і з'їдять мене, я хоч одну ніч у хаті переночую. Я вже далі не можу скитатися». Цілу зиму, де і ні до кого і не попоросишся, бо у своїх діти такі є [...] Утром, так, це тільки посіріло, стук-стук прийшли...»*⁹⁵.

По-друге — у разі відсутності молоді, почали забирати будь-якого іншого члена родини: матір, батька, сестру, брата: *«Поліцай ждав, ждав так нема його. Дак він тоді до матері. Да отако матір за груди як ухватить та пістолет наставля [...] і забрав матір. А нас же двоє. Мені вже було 13 год, а менший брат він 38-году був, до йому ще тільки 5 год було. І ми у плачі і в крики, на печі сидимо і кричимо. Він добіг до печі да пістолет наставив: “Цитьте щенята! Бо постріляю зараз!”»*⁹⁶.

Означені заміщення також характеризуються розмаїттям практик. Бабенко Анастасія (жителька с. Рудяків) розповідала, що спершу прийшли за меншим братом і на прохання батьків вона поїхала в Німеччину замість нього — під час слідування поїзду зуміла втекти і за два тижні повернулася додому; пізніше в родині дізналися, що її також включили в списки на вивезення, і було прийнято рішення переховатися у знайомих в сусідньому районі — як результат, замість молоді дівчини забрали матір — матері також вдалося повернутися через кілька тижнів⁹⁷.

Зі спогадів, деякі німці, які охороняли жінок старшого віку, швидше за все, свідомо створювали сприятливі для втеч ситуації. Випадки, коли старші жінки через деякий час поверталися додому були частими, але не закономірними. Волошко Галина (жителька с. Рудяків) згадувала, що замість старшого брата, який спочатку довго переховувався за межами дому, а потім зумів напівголим у морозну погоду втекти з-під носа поліцаїв — забрали матір, і більш як на два роки завезли в Німеччину⁹⁸.

По-третє — коли поліцаї переконалися, що самостійно їм не вдається зібрати заплановану для вивезення кількість молоді: «ловили-ловили, дак нічого не получається», був застосований новий метод впливу, який виявився найбільш вдалим: *«рознесли оце у кого хлопець чи дівчина. Рознесли повістки, щоб на таке то число явився, а хто не явиться так знесем усе з лиця землі. До молодь давай іти добровільно уже»*⁹⁹.

⁹⁵ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

⁹⁶ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

⁹⁷ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

⁹⁸ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

⁹⁹ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

І нарешті — шлях слідування до Райху та застосування під час нього втеч було надзвичайно ризикованою справою, і не всім вдавалося його реалізувати. *«Забрали і повезли. Не тільки хлопців, і дівчат. Коли уже ж нам повідомили, що наших хлопців, три хлопці [з Рудякова. — Авт.] і один із Кального [сусіднє село, до війни входило до складу Рудяківської сільської ради. — Авт.] хлопець, вобщем, побиті нема вже живих. Їхали у поїзді, і ці [...] партизани скинули німців з поїзда. Німців. [...] Вони тоді зупинили ешелон [...] і тоді вивели із цього вагона 40 чоловік. Вистріляли. А тоді, ці хто живі остався у тих вагонах, дак вони ешелон прокотили тако вперед, назад прокотили щоб усі бачили із вагонів»¹⁰⁰*. Ця ж ситуація у спогадах очевидців: *«Коли перед нами купа хлопців. Не так, що оце розстрелили, да й лежить долі, а просто поскидали як дрова. Така купа. І кожного тут в висуку тече кров. Коли глянем так три наших хлопці, отуто коло дверей не однаково лежать. Тоже отако у висок і коло його крапелька крові»¹⁰¹*.

У разі відсутності будь-якого запобіжного засобу оминуті вивезення, врешті-решт, затримані опинялися на підприємствах і господарствах Райху. Зокрема, з досвіду головурівців, кийлівців, рудяківців — працювали на фабриках (кахельних виробів і деревообробній), на заводах (літакобудівному та коксовому), у шахтах, приватних господарствах бауерів — дізнаємося, що всі вони перебували в різних умовах праці й проживання. Для одних примусові роботи закінчилися смертю, для інших — підірваним здоров'ям і спогадами про те, що «добра там не було», ще для інших — періодом найкращого часу та отриманими від господарів подарунків, які допомогли вижити родині в голодні 1946–1947 рр.¹⁰²

Як приклад:

– *«Мати розповідала, що у хазяїв робила. Оце як літнє время, дак робили у хазяїнів: і на полі пололи там всякого, зімою — скотину порали. А так, який хазяїн. Вона ото два годи була. Но не в одного вона й була. Як не хоче він годувать, зімою так і здає. Ото у школах. [...] А на літо опять забирає, робота»¹⁰³*.

– *«Усі розповідали, хто попав до хазяїнів так непогано було. Мені й откритки прислала подруга. Ця сусідська. Кажє: «Аби ти бачила де я сплю. І роботу не заставляли». А ті шо на заводи попали, чи там три*

¹⁰⁰ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017...

¹⁰¹ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

¹⁰² Спогади жителів села Голомурів Бориспільського району Київської області // Особистий архів Барішполець М.К.; Спогади жителів села Голомурів Бориспільського району Київської області // Особистий архів Смольницької М.К.

¹⁰³ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

хлопці у нас, і не вернулися, десть копальні які чи шо, так і погинули. А хто в хазяїнів був — так поверталися»¹⁰⁴.

Після вивезення з України шлях полонених у Німеччині, зазвичай, мав схожий алгоритм переміщення: табір — біржа праці — місце роботи (фабрика, завод, шахта, приватне господарство) — звільнення і табір союзних військ — дорога додому¹⁰⁵. Із визволенням усі дівчата вже в 1945 р. мали можливість повернутися до рідних країв. Натомість, час вороття юнаків, які якраз вступили в призывний вік, значно подовжувався, в окремих випадках до 1949 р.¹⁰⁶

Документальні матеріали та спогади очевидців свідчать, що до окупаційного життя місцеві жителі пристосовувалися по-різному. Серед стратегій життєвого вибору: підтримка влади (як приклад, поліцаї), пасивне втягування та звикання, застосування різнопланових форм спротиву, які наймасовіше реалізовувалися під час проведення заходів з вивезення населення України на роботи в Німеччину.

Серед інших, збережених в людській пам'яті практик опору ворогу: допомога відступаючим червоноармійцям в осінні дні 1941 р., укривання поранених радянських солдатів; переховування зброї; допомога оточенцям-червоноармійцям в оселенні на постійне місце проживання в умовах окупації; підтримка партизанського руху.

Попри відсутність голосних партизанських справ на території Головурова, Кийлова, Рудякова, що можна в т.ч. пояснити віддаленістю населених пунктів від німецьких адміністративних органів та дорожньо-транспортних шляхів, порівняно малою кількістю населення та ін., жителі цих населених пунктів, по можливості, співпрацювали із земляками, які переховувалися в лісах, і дошкуляли своєю діяльністю загарбникам.

Німці вбачали акції партизанів у найнеочікуваніших проявах. Результатом найменшого сумніву у благонадійності був розстріл. За відсутності винуватців — карали членів родини. Випадки розстрілу за зв'язки з партизанами мали місце в кожному з досліджуваних населених пунктів.

Каральні операції, спрямовані на боротьбу з партизанами, були чи не єдиними випадками відвідування німецькими частинами (після встановлення окупаційного режиму) сіл Головурів, Кийлів, Рудяків. *«У нас боялися партизанів... У село приходили... Сильно не було де їм прикритись, ну всіравно німці боялися. Сторонкой їздили. Ну це два рази заїжджали»¹⁰⁷.*

¹⁰⁴ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

¹⁰⁵ Архів музею Бойової Слави Головурівської ЗОШ І–ІІІ ст. — Спр. 27.

¹⁰⁶ Спогади жителів села Головурів Бориспільського району Київської області // Особистий архів Смольницької М.К.

¹⁰⁷ Спогади Руденко Бориса Тимофійовича...

Проте, навіть цих кількох разів вистачило, щоб закарбуватися у пам'яті на все життя:

– «Ой як той нас зогнали там на один вигон усіх чисто. [...] Один вистрел, да нас би не було в живих — убили б. А вони геркотять. А що? Кожен йде. Той вузлик несе. Той клумак, бо діти. Чи їсти накидав, чи одержину яку вкинув. І таке було. Позгонили нас як собак. Заходить і шторха ногою, щоб нікуди не одступив. Німець кругом нагайками нас. [...] шоб ото німці нас не згонили, да ще б воно якось легше далі. А як ти бачив на свої очі все...»¹⁰⁸.

– «Раз зобрали все село, до хто де не був, сообицили і люди всі збіглися до сільської ради. Ну збіглися [...] Ну і будто були балачки, що вони хотіли люд загнати у церкву і запалить, а вона [Ельза, дружина місцевого поліцейя, з якою взяв шлюб під час перебування у засланні в північних регіонах СРСР. — Авт.] з ними щось там побесідовала і будь-то би так обійшлося. Шо село ніби осталося невредіме»¹⁰⁹.

Загалом, у розповідях місцевих жителів відомості про склад партизанських загонів, їхнє перебування в лісі і характер діяльності — малоінформативні. З фрагментів спогадів дізнаємося, що особовий склад партизанських груп із сільських жителів поповнювався: по-перше за рахунок військових, які через різні обставини, зокрема через поранення, змушені були переховуватися від німців на окупованій території; по-друге — до партизанів приєднувалися молоді хлопці, які тікали від вивезення: «Були хлопці. Такі, сільські, трохи з Старого, трохи з нашого села. Я не знаю як вони попали. То на Германію ховалися то там і організувалися»¹¹⁰.

Місцерозташування партизанського загону, який був пов'язаний з мешканцями досліджуваних нами сіл — лісові масиви поблизу с. Сошників: «Там і досі у Сошниківському лісі, Сошників, за Старим село. Дак ото там у тому лісі основне їхнє місце було. Землянка була велика, і вони там ото все відбували...»¹¹¹. «В лісі поробили собі будки такі і ото [...] Що вони робили я не знаю [...] Такі палатки. Де варили таке зробили, плиточку, колодязі попрокопували. Коло болота у лісі. В лісі. А оці кукурузники, да без кінця отако скрізь літали, вишукували»¹¹².

Основна заслуга партизан, що діяли в навколишніх лісах, полягала у збереженні від повного спалення деяких сіл Бориспільського району, в період вигнання ворога і визволення Бориспільщини, яке відбувалося у

¹⁰⁸ Спогади Форостянко Катерини Андріївни...

¹⁰⁹ Спогади Руденко Бориса Тимофійовича...

¹¹⁰ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

¹¹¹ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

¹¹² Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

вересні 1943 р. У цей час до співпраці з партизанами і частинами діючої армії активно приєднувалися також місцеві чоловіки, які перебували на окупованій території.

Спогади очевидців про осінні дні 1943 р. надають різнопланову інформацію про відступ німців, активізацію діяльності партизанів, відтворюють повсякденні сюжети з життя сільського соціуму в період наступальних дій радянських військ.

Більшість з них були пов'язані з необхідністю вижити: *«Коли фронт ішов, налетіли літаки. Бомбили село»*. Звісно, люди намагалися переховуватися від загрози. Проте, застосовувані ними дії для порятунку від бомбардування (ліс чи погребі) не гарантували можливість уберегтися від смерті чи каліцтва. Жителям села Рудяків, які ховалися в погребях, довелося зіткнутися як із смертельними випадками, так і з такими, що спричинялися до ушкодження здоров'я: *«жінці відірвало одну руку й одну ногу і так вона ще довго жила»*¹¹³. У разі недотримання цивільним населенням техніки безпеки під час перебування у лісі поблизу села Гологурів, надійний сховок піддавався ризику: *«З нами у лісі хоронилася родичка з новонародженою дитиною. Ми там жили кілька днів, і вона прала пелюшки і сушила на сонці. Над лісом пролітали німецькі літаки. І на другий день, коли ми вже повернулися, нашу стоянку повністю було розбомбило»*¹¹⁴.

Практики переживання періоду просування лінії фронту в мешканців Рудякова, Кийлова, Гологурова були варіативними.

Гологурівцям довелося зазнати бомбардувань і спалення німцями частини села. В той час, коли наступали війська Червоної армії, ворог застосовував тактику випаленої землі. Зокрема, в Гологурові підпалили хати на 2-й, 3-й, 4-й вулицях, колгоспні будівлі. Оскільки, на час переміщення воюючих сторін, більшість мешканців переховувалися в «Карані» (болотиста місцевість оточена лісом), вони не змогли повернутися додому вчасно, щоб загасити палаючі будівлі. Як результат — згоріли численні житлові будинки, громадські та культурні заклади: клуб, школа, магазин, колгоспні приміщення, ферма. На звільненій від окупації території «люди залишилися без житла і змушені були оселятися в землянках і халупах»¹¹⁵.

¹¹³ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 14.06.2017...

¹¹⁴ Оповідки з історії села // Особистий архів Смольницької М.К.

¹¹⁵ Архів Музею Бойової Слави Гологурівської ЗОШ I–III ст. — Спр. 5, арк. 6.

Жителям двох інших сіл пощастило уникнути масового спалення, в чому безперечно заслуга партизан і місцевої молоді¹¹⁶. По-перше, оборонці Кийлова зруйнували єдиний відомий ворогу міст, що вів до села. По-друге — виступили з боєм проти невеликої групи німців, які реалізували плани з підпалу у віддаленому кутку села: *«Село у нас спалили мало [...] Там був мост дерев'яний. Ну партизани його спалили, ну німці не знали, можна там було переїхати, бо там брід був. Ну вони побоялися їхати, так вони село наше не зачепили. [...] Коли од туди переправилися [з правого берега. — Авт.] їх мабуть чи 14 чи 15 чоловік. І спалили 14 хат. Отой край»*¹¹⁷.

Вдалий захист Кийлова, уберіг від масштабного спалення також жителів Рудякова: *«Партизани повідомили, що йдуть німці. Що вже вони у Воронькові. На виселку, на Воронькові і йдуть сюди на Кілов і, той у Рудяків. [...] Там получилося, що партизани підорвали мосток десь там — од Воронькова до Кілова. Десь якийсь мосточок був там. Не знаю як він називається. Шо вони [німці. — Авт.] тоді не пройшли. То вони із цим до нас [в село Рудяків. — Авт.] не ввійшли. Ми їх не бачили»*¹¹⁸.

У зв'язку з тим, що місцерозташування Кийлова і Рудякова — береги Дніпра, місцевим довелося зіткнутися з процесом підготовки радянських військових до наступу. Частина населення евакуювали в сусідні, віддалені від річки села: *«До родні ховалися [...] У Галавурів, Любарці виселяли [...] тому що отут готовилась переправа. Буде бойня. Понімаєш. Це було в 43 году. Дак оце прибережні села виселялися дальше від набережної, щоб менше було погиблих»*¹¹⁹.

Тих хто залишалися, використовували для риття окопів: *«І окопи на дуг копать. Оце день, на ніч тільки. Уже знаю так я сіно гребла, да так утомилася прийшла, коли іде два лійтінанта: «Ідіть». Ну як же ж треба, треба. [...] Це ход сообщенія звалося. Отако, у глиб людини, тільки отако. І то ми копали ночцю [...] кого знайшли. Люди ж і ховалися»*¹²⁰.

Жителям цих сіл, особливо рудяківцям, довелося найтісніше зіткнутися з таким досвідом, як щоденне повсякдення в умовах постійного бомбардування і спроб радянських військ переправитися через Дніпро.

¹¹⁶ Див. дет.: *Олишевець Катерина* Оборонці Кийлова // Трудова слава. — 1990. — 22 вересня.

¹¹⁷ Спогади Руденко Бориса Тимофійовича...

¹¹⁸ Спогади Гороховської (Довгопостол) Ганни Митрофанівни (місце народження с. Рудяків). — Аудіозапис, 10.08.2017...

¹¹⁹ Спогади Руденко Бориса Тимофійовича...

¹²⁰ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

Описи цього періоду життя багаторівневі. На першому плані — це події пов'язані з втратами: людськими, рідше — матеріальними. Смерть була присутня щодня і доводилося вчитися жити в стресових обставинах. Серед них:

— пристосування до регулярного обстрілу: — *«Ми ж у Рудякові жили, а ці, Стайки, на горі. Вони [німці. — Авт.] це дивляться, бачать хто куди їде і кидають бомби»*¹²¹.

— до періодичних смертей цивільного населення, руйнування домівок і усвідомлення наслідків втрат: *«Багато людей убили. О, а тоді у нас кинули бомбу. Так хата загорілася»*¹²². *«Було, де що заворушиться, курка десь пробіжить, чи собака, чи що, і гилить уже. Уже летить або міна, або снаряд. Таке робили — страх один. І хатів багато погоріло, і людей повбивало»*¹²³.

— вміння поєднати власні інтереси з обов'язковими заходами, які потребували від населення частини Червоної армії. Перебування військових у Рудякові тривало не один день і супроводжувалося різноманітними завданнями. На селян покладалися клопоти з розквартирування солдатів, аж до створення ситуацій, коли господарі змушені були ночувати в окопах; риття окопів у нічний час тощо. У свою чергу, солдати допомагали при чергових обстрілах рятувати погорільців та їх майно.

— спостереження за невдалими спробами військових переправитися через Дніпро: *«Наше село [...] забили воєнними і все: і машини і пушки, і все це на переправу»*¹²⁴. *«Тут же Дніпро. Вони ж думали прямо перебраться. Ішли ж. Робили всякі плоти, всякі пристосованія, щоб переїжджать. Але ж на горі за Дніпром німець, а наші внизу. [...] Стільки у тому Дніпрі потопили наших людей, да це ужас один. [...] Німець за Дніпром на горі. Йому отак на долоні. [...] Стільки загинуло людей, ужас один. Солдатів»*¹²⁵. *«А як переправа була, то так Дніпро загачене було тіми трупами солдатів [...] ніхто, ніхто не щадив тих солдатів [...] в трупах аж червоне кров'ю було»*¹²⁶.

Завершення німецької окупації не означало закінчення війни й полегшення становища представників сільського соціуму. Період відступу німців і визволення Бориспільщини з наступним віддаленням лінії фронту спричинили низку подій, які формували стратегії організації повсякденної діяльності населення повоєнні роки. Зі спогадів, які здебільшого пред-

¹²¹ Спогади Карабанцевої Марії Петрівни...

¹²² Спогади Карабанцевої Марії Петрівни...

¹²³ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

¹²⁴ Спогади Бабенко Анастасії Остапівни...

¹²⁵ Спогади Волошко (Овсієнко) Галини Василівни...

¹²⁶ Спогади Руденко Бориса Тимофійовича...

ставлені жіночим досвідом, дізнаємося про те, що жінки змушені були дбати: про виживання дітей в умовах обстрілу й бомбардування та злочинних дій під час відступу німців; про необхідність облаштування житла, яке зазнало руйнувань або знищення; про полегшення умов існування в першу післяокупаційну зиму та про виконання зобов'язань щодо відпрацювання на важких фізичних роботах у колгоспному виробництві.

Чоловіки ж у жовтні–листопаді 1943 р. масово поповнили лави Червоної армії. Багато з тих, хто пережив період німецької окупації, були убиті чи зникли безвісти в осінні місяці 1943 р., воюючи в лавах Першого Українського фронту, або ж загинули в наступні роки, визволяючи від німецьких загарбників малі й великі населені пункти України та інших країн Східної Європи. Ті, хто вижили і повернулися додому — до кінця життя пронесли в пам'яті спогади про криваві події війни, пристосування до мирної буденності для них виявилось надзвичайно нелегким процесом.

За результатами дослідження повсякденного життя невеликої групи сільського населення, (що нині охоплена межами територіальної громади — Гологурівська сільська рада Бориспільського району Київської області) в умовах перших місяців війни та окупації зроблено наступні висновки.

Перехід до умов воєнного часу приніс з собою численні зміни у повсякденній життєдіяльності досліджуваного сільського соціуму. Насамперед відбулося розшарування громади на військових і цивільне населення. Обидві з означених груп: відрізнялися за кількісними, віковими і гендерними характеристиками, та застосовували відмінні способи переживання воєнної буденності. Втім, кожна з цих груп не була однорідною, оскільки її члени, з огляду на розмаїття обставин, використовували варіативні практики виживання та пристосування до нових умов.

Необхідно з обережністю ставитися до уніфікації досвіду переживання трагедії війни жителями різних регіонів. Навіть на прикладі дослідження становища мешканців кількох сусідніх сіл ми можемо з певністю констатувати наявність численних ситуацій, які впливають на формування можливостей вибору тих чи інших життєвих стратегій.

Вивчаючи період 1941–1945 рр. в історії трьох невеликих населених пунктів Київщини з'ясували, що документальна джерельна база, яка б могла повноцінно відтворити різнопланові проблеми сільського соціуму, є по-перше — недостатньою, по-друге — однобокою, тому що актуалізована на героїчних сторінках минулого. Означена характеристика буде неповною без визнання факту, що стан збереження пам'яті про минулі події залежить від наявності в сільських колективах місцевих краєзнавців, які протягом десятиліть накопичували інформацію з історії своєї малої Батьківщини.

Українцями важливими для розуміння минулого є усні свідчення очевидців. Цей пласт джерел значно заповнює інформаційний вакуум.

REFERENCES

Rybchenko, L. (2011). Radianski viiskovi mobilizatsii na terytorii Ukrainy u 1941–145 rr. In V.A. Smolii (Ed.), *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z KhKhI stolittia. Istorychni narysy*. (Vol. 1, pp. 303–318). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Vronska, T., Kentii, A., Kokin, S., Lysenko, O. (2003). Kyiv u dni natsyystskoi navy: Za dokumentamy radianskykh spetssluzhb: Do 60-richchia vyzvolennia Ukrainy vid hitlerivskykh zaharbnikiv: Zb. dok. ta materialiv. Kyiv, Lviv: [b. v.] [in Ukrainian].

Zyl, A. & Malyshevska, O. (2013). Boryspilshchyna — krai dobra i liubovi. Kyiv: Skai Khors. [in Ukrainian].

Zyl, A. S. (1996). Boryspilshchyna v roky viiny. Dokumentalna rozpovid. Kyiv: Kharper [in Ukrainian].

Maryna Baryshpolets (Loboda),

Ph.D., researcher, Institute of History of Ukraine of National Academy of Science of Ukraine (Kyiv) Ukraine, maryna.loboda@gmail.com

Myroslava Smolnythka,

Ph.D., researcher, Institute of History of Ukraine of National Academy of Science of Ukraine (Kyiv) Ukraine, smol78@ukr.net

RURAL SOCIETY: EVERYDAY LIFE DURING A WAR

(on the example of the study of the history of the community of the Golovuriv village council in 1941–1943)

The article deals with the problems of everyday life, which the inhabitants of the villages of the Golovuriv, Kyiliv, Rudyakiv (Kiev Region) had encountered during the years 1941–1943. The authors draw attention to the transformations of rural society, which were predetermined by the transition from peaceful life to wartime conditions. The study used verbal evidence of local residents who witnessed past events.

Keywords: *Second World War, rural society, everyday life, the Golovuriv village council, oral history.*